

Özel Sayı 2020

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik
Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız –Türk Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Celalabat –KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

ÖZERK ÖNCESİ DÖNEMDE NAHÇIVAN'DA EĞİTİMİN GELİŞİMİNDE ORDUBAD İLKOKULU'NUN ROLÜ

Taleh HALİLOV*

Özet

Bugün, ulusal eğitim sistemimizin Ordubad bölgesindeki gelişimi araştırması, tarihi sosyo-kültürel kaynaklarımızın araştırılmasında çok önemli bir faktör olarak özel bir öneme sahiptir. Ordubad'da okul ve pedagojik fikrin gelişme aşamalarını, özelliklerini araştırıp ortaya çıkarmak, tüm ülke pedagojisindeki yerini ve konumunu belirlemek birçok açıdan önem kazanıyor. Öncelikle, Ordubad İlköğretim Okulu'ndaki eğitim tarihinin ilerleyici gelişimini ve bu gelişime etki eden faktörleri, eğitim alanına sunduğu katkıları açığa çıkarmak günümüzün pedagojik düşünce tarihi için öncelikli meselelerdendir. Ordubad'da terbiye ve eğitim tecrübesi tarihi özelliklere sahiptir. Bu bölgede oluşan okul ve pedagojik fikir tüm Azerbaycan pedagojik düşünce tarihinin bir parçasıdır. Bu eğitim ve yetiştirme tecrübesi öncelikle bölgenin köklü ve yerli halkı olan Azerbaycanlı Türklerin, ulusal ve kültürel özelliklerine göre şekillenir.

Ordubad İlkokulu XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'daki ilk Rus devlet okullarından biridir. Bu okulun Nahçıvan şehrinin Azerbaycan'ın sosyal-kültürel ortam merkezlerinden biri olarak oluşumu ve gelişimi, bölgede öncü pedagojik fikirlerin yayılmasında önemli rol oynamıştır. Ordubad İlkokulu'nun şehrin sosyal-kültürel hayatının yenilik belirtilerine, modern içerik nitelikleri ile zenginleşmesine ve gelişmesine, bölgede yeni-yeni okulların açılmasına olumlu etkileri olmuştur.

Anahtar kelimeler: Nahçıvan, Ordubad, ilkokul, eğitim, öğrenci

THE ROLE OF ORDUBAD PRIMARY SCHOOL IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN NAKHCHIVAN IN THE PRE-AUTONOMOUS PERIOD

Abstract

Today, the development of our national education system in the Ordubad region is of particular importance as a crucial factor in the study of our historical socio-cultural resources. In Ordubad, it is important in many ways to explore the developmental stages and characteristics of the school and pedagogical idea, and to determine its position and position in the whole country. First of all, the progressive development in the history of education in Ordubad Primary School and the factors that have contributed to this development are the priority issues for today's pedagogical thought history. The training and training experience in Ordubad has historical features. The school and pedagogical ideas in this region are all part of the history of Azerbaijani pedagogical thought. This training and training experience is primarily shaped by the national and cultural characteristics of Azerbaijani Turks, the deep-rooted and indigenous people of the region.

Ordubad Primary School XX. it is one of the first Russian public schools in Azerbaijan at the beginning of the 20th century. The formation and development of the Nakhchivan city as one of the centers of social-cultural environment of Azerbaijan played an important role in spreading the pioneering pedagogical ideas in the region. Ordubad Primary School had a positive effect on the social-cultural life of the city with its signs of innovation, its enrichment and development with its modern content qualities, and the opening of new-new schools in the region.

Key words: Nakhchivan, Ordubad, primary school, education, student

*Dr. Öğr. Üyesi, Nahçıvan Devlet Üniversitesi, Pedagoji ve Psikoloji Bölümü, Nahçıvan/AZERBAYCAN;
ORCID: 0000-0003-2350-743X, E-posta: x.taleh@gmail.com.

GİRİŞ

Ordubad XVIII. yüzyılın ikinci yarısında ve XIX. yüzyılın başlarında Nahçıvan Hanlığı'nın önemli şehirlerinden biriydi. Ordubad, ilçelerin toplumsal merkezlerinden biri olarak bölgenin sosyal ve kültürel yaşamının bir parçası olmuştur. Bilindiği gibi, 10 Şubat 1828 yılında Tebriz yakınlarındaki Türkmençay köyünde Kaçar İmparatorluğu ile Rusya İmparatorluğu arasında İkinci Rusya-İran savaşını bitiren Türkmençay anlaşması imzalanmış, Aras nehri, iki imparatorluk arasında bir sınır olarak kabul edilmişti.

Not edelim ki, Çarlık hükümeti bölgedeki eğitim politikasını uygulamak için 2 Ağustos 1829'da Transkafkasya okullarının tüzüğünü ilan etti. 20. maddeye göre eğitim kurumları Transkafkasya'da çalışmak zorundaydı. Bunlardan birisinin Tiflis okulu temelinde kurulması gereken bir spor salonu olduğu varsayıldı. Diğer eğitim kurumları, idari merkezlerinin bulunduğu illerde idari bir bölge birimi olarak ilçelerde açılması gereken ilkokullar olarak tasarlandı. Ordubad İlkokulu da açılması gereken okullardan biriydi.

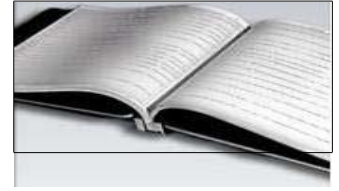
Ne yazık ki, Ordubad İlkokulu'nu açmak için hiçbir çaba sarf edilmedi. Yukarıda gösterdiğimiz gibi Kafkasya'nın üst düzey devlet memurları şehir nüfusunun azlığını bahane ederek okulun faydalı olmayacağı konusunda fikir birliği oluşturmaya çalışmıştır.

Kafkasya okullarının 12 Mayıs 1835 tarihli ikinci ve 18 Aralık 1848 tarihli üçüncü nizamnameleri de Kafkasya'nın yüksek yönetim organlarının memurlarının pozisyonları ve amaçlarından bağımsız olarak Ordubad İlkokulu'nun kurulması işine hiç yardım edemedi. Her ne kadar iki tüzük, Ordubad İlkokulu'nun önemini doğrulayan ve belirleyen resmi devlet belgeleri olsa da bu konuda yeterli olmadı.

Azerbaycan okulları hakkında açıklama ve denemeler yazan S. Zelinski bu konuda şöyle yazıyor: "1851'de Ordubad'da son teknoloji bir okul açıldı. Ancak, insanlar bir okula yılda iki bin Rus rublesi ödemeye istekli olduklarını belirterek kendi başına müstakil bir okul binası inşa edilmesini istiyorlar" (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.15, siy.1, iş 38, v.8). Kafkas Eğitim Dairesi'nin işler kontrolünden alınan bu karar aşağı tabakada okul hakkındaki düşüncüyü de ortaya koymaktadır.

Böylece, Ordubad nüfusunun henüz 30'lu yıllardan devlet okullarında eğitime eğilim göstermesine rağmen, onların "Rus eğitimine" eğilim ve istekleri sadece "Kafkas öğretim dairesi ve ona tabi olan öğretim kurumlarının tüzüğüne" (29 Ekim 1953) göre gerçekleşti. Tüzükte Kafkasya Eğitim Müdürlüğü'ndeki ilkokulların resmi olarak Kafkasya yetkililerinin rızasıyla oluşturulabileceğini belirtilmektedir. Bu tür bir eğitim kurumu, 8 yaşından küçük olmayan her yaşta çocuğu kabul edebilir. Belge, okul kabulünde herhangi bir eğitim ücreti ve ön bilgi gerekmediğini özellikle belirtmiştir.

Not edelim ki, hazırlık çalışmasının tamamlanmasından sonra, okulun açılması 24 Ocak 1854'te gerçekleşti. Okul, ilk yıllarda örnek bir eğitim kurumu olarak ünlendi. Okulun bir

Özel Sayı 2020

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik
Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız –Türk Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Celalabat –KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

yıllık faaliyetine ait bakış ve denetimler sırasında öğretim kurumuna ait toplanan bilgiler, dikkatle toplanarak ve tahlil edilerek tatminkâr sonuçlara ulaşılmıştır (Ahmedov 2000: 47).

"Сборник сведения о Кавказе" çok ciltlerinde okul binası hakkında bildiride gösterilen Ordubad İlkokulu 1855 yılında açılmıştır. Okul yıl içinde gümüş parayla 200 rubleye kira edilmiş bir binada bulunmaktadır. Tüm okul binası beş oda ve iki koridordan oluşmaktadır. İki odada yönetici ve öğretmenler kalır. Geri kalan odalar ise okula aittir. Temel kütüphane de kronolojik katalogda 248 kitap var, bunların 118'i öğrenci kütüphanesine aittir (Обзоры Эриванской губернии за 1897 год, Эриван, 1898: 75).

Not edelim ki, 1853 Şartnamesi ile Kafkasya Eğitim Müdürlüğü dört okula ayrıldı:

1. Tiflis okulları müdürlüğü. Burada Tiflis, Şamaha ve Derbent bölgelerindeki eğitim kurumları yer aldı.
2. Kutaisi okul müdürlüğü. Kule, Kutaisi ve Irak valilik okullarına dahil edildi.
3. Stavropol okulları. Stavropol Valiliği'nin ofisinde bulunan okullar buradaydı.
4. Karadeniz çevresindeki okul müdürlüğü. Bu bölümde de Karadeniz'in kıyı bölgelerindeki okullar yer almaktadır (Mollayev 1983: 17-18).

Böylece, Alehandropol (Gümrü), İrevan ve Nahçıvan kaza okulları, Yeni Bayazıt ve Ordubad İlkokulları, Kutaisi Okul Müdürlüğü'ne tabi olundu. Nizamnamenin 118. maddesinde ayrıca özel olarak gösterilirdi ki, Kutaisi, Raçinski, Duşet, Tionet, Quba, Lenkeran, Ordubad ve Yeni Bayazid okulları hazine hesabına fonlanan bir sınıflı eğitim okullarıdır (Merdanov 2011: 51-52).

Ordubad İlkokulu'nda aşağıdaki konuların öğretilmesi planlandı:

1. Müslüman nüfusu ve müslüman yasaları ile ilgili bilgiler;
2. Rusça okuma ve yazma, Rus dilinin pratik çalışması;
3. Ana dilinde okuma ve yazma;
4. İsimli sayıların öğretilmesi (Tagiyev 1958: 31).

üslüman cemaatin yaşadığı yerde şeriat dersleri, Hocaların emriyle bir veya iki öğretmen tarafından öğretildi. Ayrıca, ilköğretimi iyileştirmek ve Kafkasya Eğitim Müdürlüğü'nün eğitim ve mali durumlarını iyileştirmek amacıyla her birine fahri bir amir atanması planlandı.

ORDUBAD İLKOKULU'NDA EĞİTİMİN DURUMU

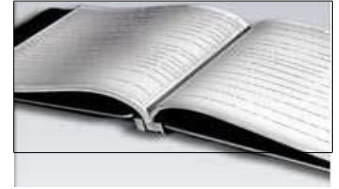
Ordubad İlkokulu, Rus Halk Eğitim Bakanlığı bünyesindeki Rus eğitim kurumlarının bir parçası olarak bir devlet okulu idi. Bu eğitim kurumları yalnızca Ordubad şehrinde kurulmuştur. Ordubad İlkokulu, İrevan Öğretmenleri Semineri'nin temel ilkokulu olarak kabul edildi. Ordubad'ın, ilköğretim öğrencilerinin birliğine bağlı ulusal içeriği için Azerbaycanlıların egemen olduğu eğitim kurumlarından biri olduğu unutulmamalıdır. Devlete ait diğer eğitim kurumları olarak, Ordubad İlköğretim Okulu öğrenci kadrosu düzenli olarak Kafkas Eğitim Müdürlüğü'nün raporları ve emirleri ile yıllık takvimler ve arşivlerde yansıtılmıştır. Kafkas Eğitim Müdürlüğü'nün Popeçiteli Baron Nikolai'nin 7 Mart 1855 tarihinde General Muravyov raporunda verilen bilgiden anlaşılıyor ki, Ordubad İlkokulu'nun birinci öğretim yılında 30 öğrenci eğitim almıştır (Adıgözəlov 2003: 22).

Bu gerçek, eğitim tarihimiz için önemli bir olay olarak düşünülebilir. Genel olarak, Azerbaycanlı öğrencilerin ulusal üyelik açısından tahakkümü, Azerbaycan'ın diğer bölgelerinde faaliyet gösteren tesadüf okullardan daha net bir şekilde kendini göstermiştir.

Okulun itibarı her geçen gün artmıştır. Eğitim ve yetiştirme konusunda bazı başarılar da elde edilmiştir. XIX. yüzyılın 90'larında spor salonlarında, köy ve sanat okullarında göreceli bir artış yaşanmış, bu da Ordubad İlkokulu'nun yeniden inşasına neden olmuştur. Okul içeriğinin kökünden değiştirilmesi amacıyla 2 Aralık 1896 yılından 1 Temmuz 1897 yılına kadar yapılan tartışma ve öneriler sonucunda Ordubad bir sınıflı ilkokulu iki sınıflı şehir ilköğretim okuluna dönüştürüldü (Tagiyev 1993: 82).

Bu yeni bakış açısıyla okul 1872 Şartnamesine göre kendi eğitim işlerini yürütmek zorundaydı. Okulun önemli ölçüde yeniden örgütlenmesi, öğrenci personelinde önemli bir artışa sebep olmuştur. Öyle ki XIX. yüzyılın son yıllarında okuldaki toplam öğrenci sayısı 50-60'tan fazlaydı. Bu durum aslında 1902'de okulun bir müfredat ve yeni bir yapı ile değiştirildiği gerçeğiyle ilgilidir. Bu tür bir içeriğe sahip okula öğrenci akışı doğal kabul edilmelidir. Ayrıca yıldan yıla Azerbaycanlı öğrencilerin sayısında artış olmuştur. Örneğin, 1904'te Ordubad üçgen okulunda okuyan 103 öğrenciden 49 öğrenci (Şahverdiyev 2008: 35-36), 1907 istatistiklerine göre, okulda okuyan 112 öğrenciden 83'ü Azerbaycanlı idi (Kazimov 2007: 93).

Takip eden yıllarda, öğrenci personelindeki Azerbaycanlı çocukların sayısı 100'ün üzerindeydi. Azerbaycanlı çocuklar, her yıl okul öğrencilerinin büyük çoğunluğunu oluşturuyordu. Örneğin, 1908'de, okuldaki 134 öğrenciden 110'u millileşmiştir (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.309, s.2, iş 270, v.11). 1909'da, 162 öğrenciden 127 çocuk Azerbaycanlıydı (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.314, s. 6, çalışma 13, s.8). 1910'da, okula 128 kişi Azerbaycanlı olmak üzere 162 öğrenci katılmıştır (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.392, s.11, 205, v.5). 1912 verilerine göre 172 öğrenciden 142 öğrenci Azerbaycanlıydı (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.448, s.2, 3, s .79).

Özel Sayı 2020

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X İktisat ve Girişimcilik
Üniversitesi, Türk Dünyası Kırgız –Türk Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Celalabat –KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

ORDUBAD İLKOKULU'NUN KÜTÜPHANESİ

Ordubad kütüphanesi, ilkokullar arasında en zengin okul kütüphanelerinden biriydi. Okulun kütüphane fonu düzenli olarak artmakta, öğretim yardımcılarıyla zenginleştirilmekte ve okumaya yönelik literatür artmaktadır. Örneğin, 1904 Kafkasya Eğitim Müdürlüğü, Ordubad İlköğretim Okulu kütüphanesinin 1910 yılı kopyalarının 753 kopyası ve öğrenci kitaplığında 520 kitabın 825 nüshası olduğunu bildirmektedir. Kütüphanenin fonunda toplam 4.106 kitap bulunmaktadır (Ahmedov, 2014: 132-133).

Eğitim Bakanlığı'nın 1 Ocak 1911 tarihli raporunda, okulun temel kütüphanesinde 2615 kopyadan 938 kopya ve öğrenci kitaplığında 622 kitabın 1027 kopyası olduğu açıktır. Okul kütüphanesinin fonunda toplam 5182 kitap bulundurulduğu belirtiliyor ki, bu da okul kütüphanesinin temel ve öğrenci fonunun 1 Ocak 1904 yılına göre 1074 adet arttığını göstermektedir (Mollayev, Hacıyev 2004: 21).

ORDUBAD İLKOKULU'NUN ÖĞRETMENLERİ

Ordubad ilkokulu, köyün ve bölgenin kültürel yaşamının gelişmesinde ve eğitimin nüfusun içinde yayılmasında, modern görüşlerin oluşmasında eşsiz bir etkiye sahip olmuştur. Okul sadece eğitim ve öğretim faaliyetlerinin sonuçları açısından iyi değildi aynı zamanda diğer birçok açıdan da başarıları vurgulanan eğitim kurumlarından biriydi.

Okul boyunca, birçok ileri düzey öğretmen, öğrencilerin eğitim ve yetiştirilmesinde yer almıştır. Azerbaycan dili ve şariat fenninin öğretimi daha çok iki öğretmenin-Mirza Alimemmed Bey Mirze Ağa oğlu Alihanov ve Mir Yahya Samenderov-ile ilişkilidir. Bu öğretmenler, okulun Azerbaycanlı öğrencilerinin eğitim ve yetiştirilmesinde büyük rol oynamıştır. Bu, her iki öğretmen uzun yıllar boyunca kusursuz öğretmenlik yapmıştır.

Not edelim ki, şariat ve Türkçe öğretim merkezinde öğretim görevini ilk yıllar (1854 yılından 1855 yılına kadar) Molla Mirza İsmayıl Ahund Mirza Sadık oğlu yürütmüştür. 1856-1857'de bu görev boş kaldı.

Arşiv belgelerinden anlaşılıyor ki, 1857 yılının 21 Aralığında şariat ve Türkçe öğretim merkezinde öğretim görevini Mirza Alimemmed Bey Mirze Ağa oğlu Alihanov üstlenmiştir. Bu görevde 27 yıl boyunca (1887'ye kadar) çalıştı. Bu belgeye dayanarak Alimemmed Bey'in 1808'de doğduğunu söyleyebiliriz. İrevan eyaletinin beylerinden biri olmuştur. 21 Aralık 1857 yılından Ordubad ilkokulunda şariat ve Türkçe öğretmeni olarak çalışmıştır (Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.314, siy.6, iş 13, V.15).

Mirza Yahya Samandarov, Ordubad ilkokulunda şariat ve Azerbaycan Türkçesi öğretmenliği yapan kişilerden biriydi. Onun öğretim faaliyetleri 1888'den 1903'e kadar 18 yıllık bir süreyi

kapsar. Mir Kerim Abdulaziz oğlu Ordubad İlkokulu'nda şeriat ve Azerbaycan dilini öğreten son öğretmendir. 1905'ten 1916'ya kadar kendi dilini ve İslamî şeriatı öğretmiştir.

Okulun ilk başkanı P. L. Georgiyev olmuştur. Bu görevi 1854'ten 1861'e kadar gerçekleştirdi. Okulun ikinci başkanı Andrey Mikhailovich Bezirkovna idi. A. Bezirkov daha önce Yeni Bayezid İlkokulu'na gitmiştir. Onun 1861 yılından 1866 yılına kadar okul yönetimi döneminde eğitim alanında dikkat çeken başarılar elde edilmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak belirtmek isteriz ki, Ordubad İlkokulu'nun oluşum ve gelişim aşamalarının öğrenilmesi halkımızın zengin pedagojik mirasını artıracak gibi eğitim-egitim teorisi ile daha mükemmel bir şekilde ilgi kurmasını sağlayacaktır.

Azerbaycan'da, tarihsel olarak, geleneksel bir eğitim kurumu olan okulların ve medreselerin faaliyetlerinin incelenmesi, eğitimlerini geliştirmek yerine sömürgecilik hedeflerine hizmet eden bir eğitim sistemi yaratmaya çalışılmıştır. İşte bunun sonucudur. ki, XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarında Kuzey Azerbaycan'da, ayrıca Nahçıvan bölgesinde birleşik yapıya sahip bir eğitim ağı oluşmuştur.

Azerbaycan'da bağımsızlığının güçlenmesinden sonra, eğitim sistemi stratejik bir odak haline gelmiştir. Önemli devlet programları, ülkede eğitimin daha da geliştirilmesi yönünde önemli projeler geliştirmiş ve uygulamaya koymuştur.

Özerklik döneminde Ordubad'da yeni, ilerici pedagojik fikirlerin yayılması, eğitim ve öğretim tesislerinin kurulması, bölgede ulusal eğitim düşüncesi ve çağdaş öğretim tecrübesini çağın talepleri seviyesine yükseltmekle Azerbaycan'daki eğitim kurumlarında uygulanan sistemin ve düşüncenin gelişmesinde müstesna rol oynamış, Ordubad'da tüm eğitim sistemi yapısal içerik ayarlarına göre yenilenmiş, dönemin talepleri, seviyesi, işlevi ve kişisel gelişim fırsatlarını artırmıştır.

KAYNAKÇA

- ADİGÖZALOV, Ali (2003). Batı Azerbaycan'daki ulusal okullarımızın tarihinden. Bakü: Eğitim
- AHMEDOV, Huseyn (2000). XIX yüzyıl Azerbaycan okulu. Bakü: Eğitim
- AHMEDOV, Huseyn (2014). Azerbaycan okulunun tarihi ve pedagojik fikri. Yükseköğretim kurumlarında lisans düzeyinde okuyan öğrenciler için ders kitabı. Bakü: Bilim ve eğitim
- KAZİMOV, İbrahim (2007). Nahçıvan: Nüfus, sosyo-ekonomik ve politik tarih (1828-1920). Bakü: Bilim
- MARDANOV, Mısır (2011). Azerbaycan eğitim tarihi. 3 cilt. 1 c., Bakü: Eğitim
- MOLLAYEV, İbrahim (1983). Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nde halk eğitiminin gelişimi. Bakü: Bilgi toplumu
- MOLLAYEV, İbrahim, Hacıyev, Abbas (2004). Nahçıvan'daki ilk yeni stil okulları. Nahçıvan: Okul
- NAHÇIVAN Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.15, madde 1, çalışma 38, v.8-17.
- NAHÇIVAN Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.19, madde 2, çalışma 1197, v.3
- NAHÇIVAN Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.24, madde 1, çalışma 1662, v.10-16.
- NAHÇIVAN Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.309, madde 2, çalışma 270, v.1-17.
- NAHÇIVAN Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.314, madde 6, çalışma 13, v.8-15.
- NAHÇIVAN Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.392, madde 11, çalışma 205, v.5
- NAHÇIVAN Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.448, madde 2, çalışma 3, v.79-85
- NAHÇIVAN Özerk Cumhuriyeti Devlet Arşivi: F.713, madde 1, çalışma 190, v.2-40
- ŞAHVERDİYEYEV, Zahmat (2008). XIX-XX yüzyılların başında Nahçıvan bölgesi. Bakü: Bilim
- TAGİYEYEV, Abdu'lali (1993). Azerbaycan'da okul tarihi. Bakü: Eğitim
- TAGİYEYEV, Abdu'lali (1958). XIX yüzyılın sonunda Azerbaycan'da halk eğitimi-XX yüzyılın başlangıcı. Bakü: Eğitim
- TALİBOV, Yusif, SADİGOV Farahim, GULİYEYEV Sardar (2000). Azerbaycan'da okul ve pedagojik fikirlerin tarihi. Bakü: Eğitim
- ОБЗОРЫ Эриванской губерния за 1897 год, Эриван, 1898